

В статье описаны основные методы диагностики эмоционально-ценностного отношения дошкольников к творчеству в специфически детских видах деятельности, в частности таких как игровая и практическая деятельность. Приведены примеры специфических детских действий и высказываний, на которые стоит ориентироваться психологу или воспитателю во время диагностики эмоционально-ценностного отношения дошкольников к творчеству в процессе их повседневной жизнедеятельности в детском саду.

Ключевые слова: *творчество, потребность в творчестве, эмоционально-ценностное отношение к творчеству, ведущая деятельность, детские виды деятельности.*

I. Melnik

DESCRIPTION OF METHODS OF DIAGNOSTICS EMOTIONALLY VALUED ATTITUDE OF UNDER –FIVES TOWARD CREATION IN SPECIFICALLY CHILD'S TYPES OF ACTIVITY

The article description of specific methods of diagnosis emotional value attitude preschoolers to work specifically in children's activities, in particular, such as game and practice work. Examples of specific children's actions and utterances, which is to focus psychologist or caregiver during diagnosis emotional value attitude preschoolers to art during their everyday life in kindergarten.

Keywords: *creativity, the need for creativity, emotionally valuable attitude to work, leading activities, children's activities.*

УДК 159.923.2

**БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧІ ВЗАЄМИНИ І РОЗВИТОК
ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

**Р. Мороз, Миколаївський
національний університет
імені В. О. Сухомлинського**

В статті узагальнюються результати досліджень батьківсько-дитячих взаємин. Проведено факторний аналіз, здійснено кореляцію використаних методик, охарактеризовані детермінанти зв'язку між якістю функціонування батьківсько-дитячих взаємин та розвитком особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.

Ключові слова: *батьківсько-дитячі взаємини, особистісна ідентичність, сімейні наративи, сімейна система, триангуляція.*

Постановка проблеми. Проблема формування й розвитку особистісної ідентичності є однією з основних проблем сучасної психологічної науки і розроблялась головним чином зарубіжними психологами. Дослідження А. Адлера, Р. Бернса, А. Ватермана, Дж. Міда, Е. Еріксона, Л. Мак-Фолл, Майерс, Дж. Марсія, Г. Теджфела, Д. Тернера, Е. Фромма, Ю. Хамберса та ін. спрямовані на вивчення проблеми динаміки становлення ідентичності в процесі психічного розвитку людини. Завдяки розробкам російських та українських вчених Н. Антонової, Г. Балла, Є. Белінської, П. Гнатенка,

В. Павленка, А. Дорошевич, В. Зливкова, А. Зубенко, І. Кона, К. Коростеліної, Л. Орбан–Лембрик, М. Попової, Ю. Семенової, Т. Титаренко, О. Чаплигіної, Н. Чепелевої, Л. Шнейдер значно поглиблено розуміння детермінант розвитку окремих аспектів ідентичності особистості – тілесної, етнічної, індивідуальної та соціальної. Проте сформованість, співвідношення та динаміка розвитку структурних компонентів ідентичності дітей старшого дошкільного віку і вплив внутрішньосімейних чинників на формування цілісної, стабільної та зрілої ідентичності дошкільників залишається й досі актуальною.

Мета статті. Діагностиці особистісного розвитку дітей дошкільного віку сьогодні присвячено велику кількість публікацій у вітчизняній та зарубіжній літературі (А. Баркан, О. Еткінд, І. Іванова, М. Кончаловська, Т. Марцинковська, Р. Овчарова, М. Панфілова, Р. Шмідек та ін.). Головна увага при цьому приділяється визначенню емоційного сприйняття дитиною сім'ї, виявленню значущих потреб, переживань, характеру ставлень до оточуючих тощо. При дослідженні особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку основна складність полягає у відсутності відповідних формалізованих методик, які дозволили б диференційовано оцінювати досягнутий рівень ідентичності. Ми вважаємо, що оптимальними в контексті дослідження особистісної ідентичності дошкільників є проєктивні методики, які на сьогоднішній день в силу недостатньо розвиненої у цьому віці рефлексії залишаються основними методами вивчення особистості дітей дошкільного віку.

Тому метою даного дослідження стала емпірична перевірка результатів проведення проєктивних методик з дітьми старшого дошкільного віку, а також методик, спрямованих на визначення особливостей функціонування сімейної системи. Базою дослідження виступили дошкільні навчальні заклади м. Миколаєва; у дослідження брали участь 118 осіб, з них – 68 дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу статті. Для даного дослідження ми вибрали методики, які дозволяють найбільш повно визначити особливості внутрішньосімейної взаємодії, батьківського ставлення до дитини і проявів особистісної ідентичності дошкільників:

1. *Методика М. Куна та Т. Макнартленда “Хто Я?” (“Self –attitudes test”)*. Чисельні звернення до цієї методики при дослідженні особистої, гендерної, соціальної та інших аспектів ідентичності доводять, що зазначений тест є найбільш адекватним для визначення зазначених якостей особистісної ідентичності [7]. В основі цієї методики лежить уявлення про ідентичність як про набір настанов особистості на себе. Дітям пропонувалось відповісти на питання: “Хто ти?” (“Хто Я?”), “Який ти?” (“Який Я?”). Вслід за Т. Румянцевою ми виходили з положення, що в самосвідомості дитини виділяють дві взаємопов’язані складові особистісної ідентичності: змістовна – знання та уявлення про себе (“Хто Я?”), та оцінна, або самооцінна (“Який Я?”). Змістовний та оцінний аспекти особистісної ідентичності нерозривно пов’язані, оскільки будь-яке судження суб’єкта про себе одночасно містить у собі й самооцінку.

2. *Модифікована методика Г. Прихожан і З. Васіляускайте “Намалюй себе”* [6]. Згідно з К. Маховер, суб’єкт із розвитком його психічних структур та соціалізуючись, асоціює певні відчуття, сприйняття та емоції з певними органами та частинами тіла. Тому малювання людини є відображенням потреб, внутрішніх та міжособистісних конфліктів, інших внутрішніх інтенцій суб’єкта. К. Маховер стверджує, що особистісні бажання, конфлікти, компенсації, соціально зумовлені настанови соматично закріплені, що знаходить своє підтвердження в феномені самопроекції в малюнку людської фігури [2, с.3].

3. *Метод проєктивної казки*. В казці проєктується образ світу, що сконструйований на підставі культурних моделей, які беруться з досвіду спілкування з батьками та іншими дорослими. Цей процес відбувається на несвідомо-символічному рівні. Тому ми виходили з припущення: якщо

корені розвитку індивіда в сім'ї лежать в контексті казок та сімейних розповідях, а сімейні історії, за визначенням К. Бремса, містять у собі сімейні легенди, повідомлення, засновані на реальних подіях, але прикрашені [8, с.45], то процес створення казки дитиною є інтерпретацією сімейної історії. Авторські дитячі казки, на нашу думку, можуть включати в себе сімейні теми, сценарії, легенди, сімейну міфологію тощо, а також є проекцією внутрішньосімейної взаємодії.

4. *Проективний малюнковий тест “Три дерева” Едди Клесман* [5], спрямований на:

1) здатність до триангуляції – важливого для становлення особистісної ідентичності етапу розвитку диференціації та індивідуації, що є невід’ємною частиною психологічної еволюції особистості;

2) виявлення неусвідомлених особливостей, рис та структури особистості, неусвідомленої форми психічної активності дитини;

3) сприйняття дитиною психологічних особливостей батьків та внутрісімейних взаємин в цілому.

5. *Шкала сімейної адаптації та згуртованості Х. Олсона, Дж. Портнера, І. Лави, адаптованої М. Перре та Е. Ейдемільером (FACES – 3)* [10]. Методика дозволяє оцінити рівень сприйняття подружжям власної сім'ї та бажаної. Розходження між реальною та ідеальною сімейною системою визначає ступінь задоволеності існуючою сімейною системою.

6. *Методика “Взаємодія батька й дитини”*, яка дає змогу виявити стиль батьківського ставлення до дитини – перетин когнітивного, емоційного та поведінкового аспектів, що є критеріями реалізації батьківської відповідальності, батьківської позиції та батьківських почуттів до дитини.

Когнітивний компонент – усвідомлення батьком/матір'ю родинного зв'язку з дитиною, уявлення про себе як про батька/матір, про ідеального вихователя, знання батьківських функцій, образ дитини, знання батьками закономірностей психічного розвитку дитини. Емоційний компонент – суб'єктивне ставлення до себе як до батька/матері, батьківські почуття,

емоційне сприйняття дитини. Поведінковий компонент – уміння, навички та здійснення холдінгу, діяльність батька/матері щодо матеріального забезпечення, виховання та навчання, задоволення духовних потреб дитини та потреб у спілкуванні [4].

7. *Опитувальник “Аналіз сімейної взаємодії”* Е. Ейдемільера, В. Юстицькіса [13]. Методика дозволяє виявити такі параметри сімейного виховання, як:

- рівень протекції – визначення, скільки часу, уваги та енергії витрачається на дитину;

- ступінь задоволення потреб дитини – вказує на те, наскільки батьки задовольняють потреби дитини в духовній та матеріально-побутовій сферах;

- кількість та якість вимог у вигляді заборон, санкцій та обов’язків, які батьки пред’являють дитині;

- нестійкість стилю виховання – неадекватний перехід від однієї системи виховання до іншої, від надмірного піклування до емоційної зневаги.

8. *Шкала ступеня відкидання дитини в сім’ї* А. Баркан [12, с.32–37]. Методика дозволяє виявити батьківську позицію стосовно до дитини за категорією “прийняття – неприйняття”, якісно й кількісно оцінити ступінь задоволення батьками наявними якостями та особливостями дитини.

Оцінка показників здійснюється за критеріями:

- дитина повністю не приймається батьком чи матір’ю;
- властивості особистості дитини приймаються частково або періодично;

- дитина інколи відчуває себе відкинутою із сфери сімейних стосунків;

- особистість дитини повністю приймається батьками, дитина включена в систему внутрісімейних відносин як рівноправний її член.

9. *Наративні методи*: наративне [1], глибинне [10, с.40] та напівструктуроване інтерв’ю [10, с.118–122].

Для отримання відповідних текстів, які можна було б вважати сімейними наративам, ми застосували різні методики і методи, які відносять до подіємо-біографічного шляху особистості (Б. Ананьєв, Ш. Бюлер, Є. Головаха, А. Кронік, Н. Логінова, М. Рибніков, С. Рубінштейн та ін.). Предметом біографічного методу є життєвий шлях – історія особистості і суб'єкта діяльності. Джерелом біографічної інформації виступає сам досліджуваний і події його життя. Проте цей діагностичний напрям застосовується для збору відомостей про особливості життєвого шляху особистості, але не завжди виявляє особливості сприймання значних життєвих ситуацій, в основі яких лежать переломні сімейні події, їх інтерпретація та визначення суб'єктивного ставлення до їх значущості, рівня усвідомлення впливу на подальший розвиток сімейної системи та конкретної особистості. Тому з метою активізації генерування спогадів батьків про важливі події власного сімейного життя, родового генеза були використані наративні методики.

У процесі кількісного, якісного та статистичного аналізу змістовних характеристик сімейних наративів ми дійшли висновку, що наративи містять проєкції особливостей функціонування сімейної системи та батьківсько-дитячої взаємодії: рівень сімейної адаптації, згуртованості, ступінь задоволеності подружжя існуючою сім'єю, здійснення батьківської дисципліни, батьківське ставлення до дитини та її емоційне прийняття. Сімейні міфи, сімейні легенди, сімейні сценарії є найбільш сталими ментальними утвореннями сімейної системи, відображають особливості функціонування сім'ї.

У процесі дослідження було виокремлено чотири типи сімейних наративів, які суттєво відрізняються між собою в залежності від якості розкриття та емоційного ставлення до сімейних подій та особливостей внутрішньосімейної взаємодії: емоційно-позитивний, емоційно-негативний, амбівалентний та формальний типи сімейних наративів. Визначено чинники, що зумовлюють певний тип сімейного наративу:

– Емоційно–позитивний тип сімейного нарративу, створений в емоційно–метафоричному стилі, породжують батьки з позитивним ставленням до сімейного досвіду, своєї дитини, задоволеністю взаєминами з дитиною.

– Емоційно–негативний тип сімейного нарративу продукують батьки з негативним ставленням до сімейної історії, невизначеним, або нейтральним ставленням до дитини, з неадекватною батьківською позицією та порушеннями у вихованні: виховна конфронтація батьків, гіперпротекція, наявність бажаних у дитини якостей, нерозвиненість батьківських почуттів, непослідовність у вихованні, батьківська тривожність, контроль, суворість до дитини, проекція на дитину власних небажаних якостей.

– Амбівалентний тип сімейного нарративу визначається суперечливістю батьківської позиції: емоційна близькість, співпраця з дитиною, прийняття її особистості, з одного боку, та гіперпротекція, недостатність вимог–заборон по відношенню до дитини, надання переваги жіночим якостям – з іншого. Амбівалентний тип сімейного нарративу характеризується наявністю сімейних міфів, сімейних сценаріїв та створений переважно у символічному стилі.

– Формальний тип сімейного нарративу створений у дидактичному, констатуючому, аналітико–телеологічному стилі та характерний для батьків з невираженим, байдужим або формальним ставленням до сімейної історії, невираженим емоційним ставленням до своєї дитини та існуючої сім'ї.

З метою визначення основних чинників, що характеризують особливості розвитку особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку було здійснено факторний аналіз 258 показників за результатами методик “Три дерева”, “Хто я?”, “Намалой себе”. В результаті факторного аналізу було визначено чотири фактори, доля сукупної дисперсії становить 61,41 %: в результаті факторного аналізу було визначено фактори: здатність до триангуляторних відносин, стабільність/нестабільність особистісної ідентичності в дітей старшого дошкільного віку, нейтральне самоставлення, фактор передумов формування особистісної ідентичності.

Отримані фактори проінтерпретовані нами таким чином.

1. Фактор “здатність до триангуляторних відносин” (20,13 %) включає такі змінні: здатність до триангуляторних відносин (-0,87), відсутність триадних відносин в малюнку (0,87), відчуття в дитини сприятливих сімейних відносин (-0,86), відчуття емоційного неприйняття в сім’ї, відчуття відкидання; емоційна залежність (0,64), відсутність емоційної дистанції між батьками та дитиною (-0,58), оцінка особистості батьками: нейтральний образ Я зі слів батька (-0,56), порушення механізму ідентифікації (0,52), порушені взаємини, негативні емоції по відношенню до батька (0,46). Фактор підтверджує тезу прихильників теорії об’єктних відносин (М. Кляйн, Д. Віннікот, Е. Абельін та ін.) про те, що зріла, стабільна особистісна ідентичність характеризується здатністю до персональних об’єктних відносин, пов’язаних з припущенням “трьох сторонності”, з включенням “третього об’єкта”, прийняттям авторитета інаковості. Здатність до “ранньої” триангуляції призводить до становлення об’єктивного сприйняття дійсності, до формування сильної ідентичності.

Другий фактор – фактор стабільності/нестабільності особистісної ідентичності (16,51 %) – включає в себе змінні, що відображають полярні якості сформованого образу “Я” у дитини. На одному полюсі шкали знаходяться показники цілісного, якісно-стабільного (-0,86) та диференційованого, багатокomпонентного образу “Я” (-0,76) і змінні, що характеризують такий тип особистісної ідентичності – розвиток рефлексивного компоненту в структурі ідентичності (-0,36), ідентифікація з батьком у хлопчика (-0,44), домінування батька над дитиною (-0,72), позитивний образ “Я” зі слів батька (-0,38). На другому полюсі, що відносяться до характеристик якісно-нестабільної, дифузної ідентичності (0,86) та недиференційованого образу “Я” (0,76), змінні: емоційна дистанція з матір’ю (0,74), валентність ідентичності: негативна, проблеми з ідентифікацією (0,68), порушені взаємини, негативні емоції по відношенню до матери (0,66), переважання діяльнісного “Я” (0,57) та матеріального “Я” (0,55) у структурі ідентичності, ідентифікація з матір’ю у хлопчика (0,38),

оцінка особистості дитини: негативний образ “Я” зі слів батька (0,38) та зі слів матери (0,36).

Змінні, що увійшли до другого фактору, відображають деякі особливості, що характеризують дітей з якісно–нестабільною, дифузною та недиференційованою структурою особистості. Аналіз змінних дозволяє зробити висновок, що в дітей з нестабільною ідентичністю можливі порушення міжособистісної взаємодії та відсутні теплі, довірливі взаємини з матір’ю, що знаходять своє відображення у психологічній дистанції. Психологами доведено (Л. Божович, І. Чеснокова, Г. Фігдор), що образ дитини і ставлення до неї, що склалися у батьків, передусе розвитку власного “Я” у дитини. В другий фактор увійшли змінні “негативний образ Я зі слів батька” та “негативний образ Я зі слів матери” – разом з відсутністю емоційної близькості з матір’ю це може безпосередньо впливати на формування негативного самоствавлення у дитини. В такій емоційній сімейній атмосфері дитина може відчувати себе психологічно незахищеною та уразливою.

Третій фактор – нейтральне самоствавлення (13,26 %) – виявляє особливості нейтрального, безоцінного ставлення дитини до своєї особистості (0,79). Психологи розглядають самоствавлення, або самооцінку, в основному як механізм, що забезпечує узгодженість вимог індивіда до себе із зовнішніми умовами. Самоствавлення може бути з різною інтенсивністю, оскільки окремі риси образу Я можуть викликати більші або менші сильні емоції, пов’язані з їх прийняттям або несхваленням, і тому самоствавлення до себе ніколи не може бути незацікавленим, байдуже–нейтральним. Нейтральне самоствавлення до своєї особистості, що виявилось в ході експерименту, може означати тільки найменш позитивне ставлення до себе на підставі нейтральної, тобто не визначеної або непослідовної оцінки батька (0,38) та матери (0,36), й зумовлювати формування невираженої, дифузної структури особистісної ідентичності у дитини (0,51). При отриманні інформації, що несе в собі загрозу позитивним уявленням про себе, або

відсутності позитивного підкріплення від батьків, захисні механізми особистості можуть бути спрямовані на раціоналізацію, створення образу хибного self, тобто Его захищає особистість в цілому від загрози, прагне позбавитися від неприємних емоційних станів та утворює в собі захисні механізми. “Нейтральність” самоставлення в дітей старшого дошкільного віку і є результатом роботи таких захисних механізмів, як витіснення, заперечення, проекція. Природна потреба індивіда в позитивному ставленні та самоставленні викликає в дитини компенсаторну потребу у визнанні, відчутті своєї значимості (0,68), що реалізується в соціальному компоненті в структурі ідентичності (0,5). Аналіз змінних, що увійшли до даного фактору, дає підставу інтерпретувати чинник нейтрального самоставлення до своєї особистості дитиною старшого дошкільного віку як форму психологічного захисту в сім’ї з невизначеною структурою внутрісімейних ролей та за умови невизначеного або непослідовного ставлення батьків до дитини.

Четвертий фактор – фактор передумов формування особистісної ідентичності (11,64 %) – розкриває чинники, що сприяють формуванню особистісної ідентичності в дітей старшого дошкільного віку без ознак викривлень (–0,78), а саме: репрезентація в дитини власного позитивного образу “Я”, що транслюється матір’ю (–0,64) та батьком (–0,64), ідентифікація з матір’ю у дівчинки (–0,67), відчуття в дитини сприятливих сімейних взаємин (–0,49), здатність до триангуляторних відносин (–0,52), позитивне самоставлення (–0,46), розвиток рефлексивного компоненту в структурі ідентичності (–0,33). Про порушення розвитку ідентичності в дітей старшого дошкільного віку можуть свідчити незадоволеність взаєминами в сім’ї в цілому, наявність агресивних тенденцій у дитини до членів сім’ї (0,76), відчуття дитиною емоційного неприйняття в сім’ї, відчуття емоційного відкидання, емоційна залежність (0,54), відчуття своєї значимості, потреба у визнанні (0,32), порушені взаємини, негативні емоції по відношенню до матері (0,32), нейтральна валентність ідентичності (0,38).

Зазначені фактори, отримані на даному етапі дослідження, дають можливість дійти висновку, що сприймання дитиною батьківського ставлення, модальність оцінювання своєї особистості, різні форми і прояви внутрішньосімейної взаємодії можуть виступати чинниками формування особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.

З метою розгорнутого якісного аналізу та інтерпретації чинників, що є передумовами розвитку особистісної ідентичності в дітей старшого дошкільного віку, було співвіднесено прояви особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку з результатами інших методик, що проводились з батьками дітей старшого дошкільного віку. Факторизовано: параметри сімейної системи, ступінь прийняття дитини батьками, особливості батьківської позиції, внутрішні складові сімейних наративів та оповідань про власну дитину, прояви особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.

У результаті факторного аналізу для інтерпретації було виокремлено чотири фактори, доля сукупної дисперсії становить 66,38% .

Фактор оцінкового самоствавлення (18,68 %) – виявляє особливості емоційного ставлення батьків до дитини, їх взаємозв'язок з сімейними наративами та особливостями особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку. Фактор визначає, що безумовна любов батьків до дитини ($-0,76$), повага до її особистості ($-0,64$), емоційна близькість ($-0,55$), можуть зумовлювати в дитини позитивне самоствавлення ($-0,43$) та знаходити своє відображення у сприйнятті дитиною позитивного образу Я, що транслюється матір'ю ($-0,48$). За Е. Фроммом, батьківська любов повинна бути заснована на принципах та очікуваннях, спокійною й терплячою, забезпечувати дитині зростаюче почуття впевненості в своїх силах, а в подальшому дозволити їй самій керувати собою [9].

Про тенденцію формування якісно–нестабільної, дифузної ідентичності в дітей старшого дошкільного віку (0,56), негативне самоствавлення (0,26) можна говорити в разі наявності емоційної дистанції між батьками та

дитиною (0,37), контролю (0,37), умовної любові до дитини (0,33), виховної невпевненості батьків (0,38), порушених взаємин, негативних емоцій по відношенню до матери (0,27).

Другий фактор – фактор цілісного, стабільного образу “Я” (–0,71 %) – демонструє деякі прояви та чинники, що, можливо, зумовлюють формування цілісного, стабільного образу “Я” (–0,71) в дітей старшого дошкільного віку, а саме: диференційований, багатоконпонентний образ “Я” (–0,48), переважання соціального (–0,48) та рефлексивного компонентів (–0,42) в структурі ідентичності, ступінь сприятливості в сім’ї для психічного розвитку дитини (–0,53), відчуття в дитини сприятливих сімейних відносин (–0,49), оцінка особистості батьками: позитивний образ “Я” зі слів батька (–0,43), емоційна близькість між батьками та дитиною (–0,38). В протиставлення позитивній особистісній ідентичності, недиференційований образ “Я” (0,63), порушення механізму ідентифікації (0,45) в дітей старшого дошкільного віку можуть відбуватись, якщо в сім’ї спостерігаються такі прояви неадекватної батьківської позиції: ігнорування потреб дитини (0,42), розширення батьківських почуттів (розв’язання особистісних проблем за рахунок дитини) (0,42), емоційна дистанція з дитиною (0,41), нерозвиненість батьківських почуттів (0,39), емоційна дистанція з матір’ю у дівчинки (0,35), негативний образ “Я” у дитини зі слів батька (0,35), суворість батьків (0,31), суворість санкцій (покарань) за порушення дитиною вимог (0,33), емоційна дистанція з батьком у хлопця (0,3), незадоволення взаєминами в цілому, агресивні тенденції до членів сім’ї (0,29), відчуття емоційного неприйняття в сім’ї, відчуття відкидання, емоційна залежність (0,27), оцінка особистості батьками: негативний образ “Я” зі слів матери (0,26). Негативні батьківські реакції, за результатами багаточисельних досліджень, можуть позбавляти дитину відчуття стабільності й провокувати підвищену тривожність, невпевненість, імпульсивність, а в складних ситуаціях – агресивність, соціальну дезадаптованість.

Проаналізувавши змінні, що увійшли до даного фактору, ми дійшли висновку, що оцінка власної особистості, емоційне ставлення до себе, та формування особистісної ідентичності в дітей старшого дошкільного віку визначається в більшій мірі оцінками дорослих, в першу чергу, батьками. В залежності від адекватної або неадекватної батьківської позиції, а також ступеня сприятливості в сім'ї для психічного розвитку дитини, типу сім'ї за шкалою "Сімейна адаптація" (0,45) формування особистісної ідентичності в дитини може коливатися від цілісного, стабільного, диференційованого до недиференційованого.

Третій фактор – здатність до триангуляторних відносин (16,03 %) – пояснює взаємозалежність триангуляції у дитини (-0,67) і деяких проявів функціонування сімейної системи та внутрішньосімейної взаємодії, а саме: ступінь прийняття дитини батьками (-0,64), співпраця з дитиною (-0,46), ідентифікація з батьком у хлопчика (-0,64), задоволеність взаєминами з дитиною (-0,3), недостатність вимог –зобов'язань щодо дитини (-0,45), збалансований тип реальної сімейної системи (-0,62), середньозбалансований тип реальної сімейної системи (-0,59), збалансований тип бажаної сімейної системи (-0,3). Тобто стабільні, структуровані сім'ї із чітко визначеною ієрархією та динамікою виконання сімейних ролей, межами між підсистемами, високим рівнем диференціації сім'ї уможливають формування здатності до сприймання триадних відносин, що необхідно для оволодіння соціальним простором людських взаємин в цілому.

Таким чином, проаналізувавши змінні, що увійшли до даного фактору, ми дійшли висновку, що, на несформованість триангуляції в дитини може впливати сімейна патологія, одним з проявів якої є суперечливі, непослідовні моделі виховання, яких дотримуються батьки. Тобто відсутні чіткі, визначені вимоги до дитини або спостерігаються розбіжності між батьками у виборі виховних засобів. Це, в свою чергу, може бути наслідком більш глибоких розбіжностей на ціннісному рівні між батьками або внутрішньоособистісних,

міжособистісних конфліктів усередині сімейної системи. При такому хаотичному стилі виховання може бути фрустрована одна з найважливіших потреб особистості – потреба в стабільності й упорядкуванні навколишнього середовища, наявності чітких орієнтирів у міжособистісних взаєминах й оцінках, що включає в себе здатність дитини до триангуляції.

Четвертий фактор – фактор безоцінкового самоствавлення (14,86 %) – включає змінні, що виражають певну емоційну нейтральність, формальність у взаємодії, оцінці батьками дитини, сімейних наративах: невиражені або не проявлені емоції в оповіданні про дитину (0,6), оцінка особистості батьками: нейтральний образ “Я” зі слів батька (0,58) та матери (0,39), нейтральна емоційна атмосфера сімейного наративу (0,37) та оповідання про дитину (0,34), оцінка особистості батьками: невиражена або не проявлена оцінка (0,33).

Аналіз зазначених змінних, що увійшли до даного фактору, дозволяє висунути припущення щодо наявності такого патерну батьківської взаємодії, як унікаючий стиль, тобто проявляється через домінуючу або холодну позицію в міжособистісних взаєминах. Батьківські фігури у сприйнятті дитини можуть також відкидати дитину, карати її за будь-яку провину, про що свідчать такі порушення виховання у батьків, як: вимогливість батьків (0,33), неприйняття дитини (0,33), надання батьками переваги чоловічим якимостям (0,33), домінування іншого члена сім'ї (0,41), недостатність вимог – заборон по відношенню до дитини (–0,35), неповага до дитини (0,32), гіперпротекція у вихованні (0,27).

Холодність, суворість та нечуйність батьків, незацікавленість інтересами і потребами дитини (–0,27), на наш погляд, можуть сприяти тому, що дитина навчається відкидати зв'язок між своїми емоціями, потребами та внутрішніми подіями, формує такі міжособистісні взаємини, в яких вона не виражає, навіть не відчуває почуття прихильності та власних потреб, розвиває нейтральне самоствавлення як відповідну захисну форму (0,56).

Самоставлення є необхідною внутрішньою психологічною умовою тотожності особистості, її константності.

Висновки. Таким чином, в процесі дослідження було визначено, що формування особистісної ідентичності дитини старшого дошкільного віку зумовлюється співвідношенням між тим місцем, яке дитина займає в системі людських взаємин, і перш за все, в системі внутрісімейних взаємин, і психологічними особливостями, які в неї вже сформувались. В процесі факторного аналізу особливостей функціонування сімейної системи, батьківського ставлення до дитини та відображення зазначених особливостей у сімейних наративах, із проявами особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку, було виявлено, що передумовами розвитку якісної, диференційованої, цілісної та зрілої особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку, є:

- позитивне ставлення батьків, яке включає в себе безумовну любов, прийняття, повагу до дитини, трансляція дитині позитивного образу “Я”;
- здатність дитини до триангуляторних взаємин, що залежить від збалансованості сім’ї та визначення меж між підсистемами і внутрішніх ролей;
- відсутність неемоційного й формального ставлення батьків до дитини, що зумовлює дифузність, невизначеність ідентичності, відчуження від інших людей і власних емоцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Журавлев В. Ф. Нарративное интервью в биографических исследованиях / В. Ф. Журавлев // Социология. – 1993. – № 3. – С. 4.
2. Марковская И. М. Тренинг взаимодействия родителей с детьми / И. М. Марковская. – СПб. : ООО Издательство “Речь”, 2002. – 150 с.
3. Марковская И. М. Опросник для изучения взаимодействия родителей с детьми / И. М. Марковская // Семейная психология и семейная терапия. – 1999. – № 2. – С. 94–108.
4. Мизина Н. Н. Родительская компетентность: психологический аспект проблемы / Н. Н. Мизина // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Гуманитарные науки. – 2009. – №7. – С. 34–38.

5. Обухов Я. Диагностика внутрисемейных отношений при помощи проективной методики «три дерева» / Я. Обухова // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – №8. – С. 17–21.
6. Румянцева Т. В. Психологическое консультирование: диагностика отношений в паре. / Т. В. Румянцева // Учебное пособие. – СПб. : Речь, 2006. – 176 с.
7. Франц Мария –Луиза фон. Психология сказки. Толкование волшебных сказок. Психологический смысл мотива искупления в волшебной сказке. – СПб. : "Б. С. К.", 1998. – 360 с.
8. Чернишов А. В. Системная семейная терапия: Классика и современность / А. В. Чернишов. – М. : Класс, 2005. – 400 с.
9. Шиловська О. М. Психологічні особливості породження нарративу як засобу саморозвитку особистості. Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата психологічних наук. – К., 2003. – 287 с.
10. Эйдемиллер Э. Г., Юстицкий В. В. Психология и психотерапия семьи / Э. Г. Эйдемиллер, В. В. Юстицкий. – СПб. : Питер, 1999. – 276 с.

Р. Мороз

РОДИТЕЛЬСКО-ДЕТСКИЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ И РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ РЕБЕНКА СТАРШЕГО ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

В статье обобщаются результаты исследований батьківсько-дитячих взаємотношень. Проведен факторний аналіз, здійснено кореляція використаних методик, охарактеризовані детермінанти зв'язи, між якими якість функціонування батьківсько-дитячих взаємотношень і розвитком особистісної ідентичності дітей старшого дошкільного віку.

Ключевые слова: батьківсько-дитячі взаємотношення, особистісна ідентичність, сімейні нарративи, сімейна система, триангуляція.

R. MOROZ

PATERNAL-CHILD MUTUAL RELATIONS AND DEVELOPMENT OF PERSONALITY OF CHILD OF SENIOR PRESCHOOL AGE

The results of researches of parent-child mutual relations are summarized in the article. A factor analysis, zdisneno correlation of the used methods, described determinants of connection, is conducted between quality of functioning of bat'kivsko-dityachikh mutual relations and development of personality identity of children of senior preschool age.

Keywords: parent-child mutual relations, personality identity, domestic narativi, domestic system, triangulation.

УДК 159.922.73–053.4(043.3)

ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ ВИХОВАННЯ

**Т. Піроженко, Інститут психології
імені Г. С. Костюка
НАПН України**

В статті розглядаються сучасні надбання психологічної теорії та практики з питань відображення ціннісних орієнтацій старших дошкільників. Окреслено вектор вирішення проблеми становлення ціннісних орієнтирів дитини дошкільного віку в сучасному соціопросторі, яка потребує посилення уваги суспільства до якості розвитку дитинства шляхом гуманізації соціокультурного середовища, що сприяє збереженню простору дитячої субкультури, становленню моральних почуттів та ціннісних орієнтирів, опірності до негативних соціальних впливів.